JARQO‘RG‘ON MINORASI — O‘RTA ASRLAR MARKAZIY OSIYO ME’MORCHILIGINING NOYOB NAMUNASI

Termiz davlat universiteti, Tarix fakulteti, PhD

Kushakov Safarali Yusupovich

O‘zbek filologiyasi va jurnalistika fakulteti, 1-bosqich talabasi

Dilchehra Eshmurzayeva Husan qizi

Annotatsiya: *Mazkur maqolada Surxondaryo viloyatining Jarqo‘rg‘on tumanida joylashgan, XII asr boshlarida qurilgan Jarqo‘rg‘on minorasining tarixiy, me’moriy va badiiy xususiyatlari tahlil qilinadi. Minora 1108–1109-yillarda me’mor Ali ibn Muhammad Saraxsiy tomonidan bunyod etilgan bo‘lib, Markaziy Osiyo o‘rta asr me’morchiligining noyob yodgorligi hisoblanadi. Tadqiqotda minoraning o‘n olti qirrali, qovurg‘asimon tashqi tuzilishi, pishiq g‘ishtdan terilgan naqshlari, kufiy yozuvlari va qurilish texnikasi yoritiladi. Shuningdek, yodgorlikning o‘z davridagi vazifasi, hozirgi saqlanish holati va uni asrab-avaylash masalalari ko‘rib chiqiladi. Maqolada tarixiy manbalar, arxeologik va me’moriy tadqiqot natijalari qiyosiy-tahliliy usulda o‘rganilgan. Tadqiqot natijalari madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish, turizmni rivojlantirish hamda o‘quv jarayonida foydalanish uchun amaliy ahamiyatga ega.*

Kalit so‘zlar: *Jarqo‘rg‘on minorasi, me’morchilik, Surxondaryo, o‘rta asrlar, Ali ibn Muhammad Saraxsiy, kufiy yozuvi, madaniy meros, me’moriy yodgorlik.*

Kirish

O‘zbekiston hududi qadimdan Sharq sivilizatsiyasining muhim markazlaridan biri bo‘lib, bu zaminda turli tarixiy davrlarda yuksak darajada rivojlangan me’morchilik maktablari shakllangan. Ayniqsa, o‘rta asrlarda shaharsozlik, diniy inshootlar, masjidlar, madrasalar, maqbaralar va minoralar

qurilishi keng taraqqiy etgan. Ushbu me’moriy obidalar xalqimizning boy tarixiy-madaniy merosi, bunyodkorlik salohiyati va estetik qarashlarini o‘zida mujassam etgan.

Surxondaryo vohasi ham qadimiy shaharsozlik va me’morchilik an’analariga ega hududlardan biridir. Termiz, Chag‘oniyon, Dalvarzintepa va boshqa tarixiy maskanlar ushbu hududda turli davrlarda yuksak madaniyat va san’at rivojlanganidan dalolat beradi. Ayniqsa, XII asrga oid Jarqo‘rg‘on minorasi o‘zining betakror me’moriy yechimi va badiiy bezaklari bilan alohida ahamiyat kasb etadi.

Jarqo‘rg‘on minorasi Surxondaryo viloyati Jarqo‘rg‘on tumani Minor qishlog‘ida joylashgan. Mazkur obida XII asr boshlarida, 1108–1109-yillarda bunyod etilgan bo‘lib, Xuroson me’morchilik maktabi an’analari asosida qurilgan. Uning qurilishida pishiq g‘ishtdan foydalanilganligi, tashqi ko‘rinishidagi qovurg‘asimon shakllar va geometrik bezaklar o‘sha davr me’morlarining yuqori mahoratidan dalolat beradi.

Maqolaning asosiy maqsadi Jarqo‘rg‘on minorasining tarixiy shakllanishi, me’moriy tuzilishi, badiiy bezaklari va madaniy meros sifatidagi ahamiyatini o‘rganishdan iborat.

Jarqo‘rg‘on minorasining qurilish tarixi va tarixiy ahamiyati

Jarqo‘rg‘on minorasi XII asr boshlarida Markaziy Osiyoda siyosiy, iqtisodiy va madaniy hayot rivojlanib borayotgan bir davrda bunyod etilgan. Bu davrda Xuroson va Movarounnahr hududlarida yirik shaharlar, savdo markazlari hamda diniy-ma’rifiy muassasalar faoliyat ko‘rsatgan. Me’morchilik esa davlat va jamiyat taraqqiyotining muhim ko‘rsatkichlaridan biri hisoblangan.

Tarixiy ma’lumotlarga ko‘ra, minora 1108–1109-yillarda me’mor Ali ibn Muhammad Saraxsiy tomonidan qurilgan. Uning nomi va inshootning bunyod etilgan sanasi minoraning quyi qismidagi yozuvlarda qayd etilgan. Ayrim manbalarda mazkur qurilish Xuroson hukmdori Sulton Sanjar davri bilan bog‘lanadi. Bu esa obidaning nafaqat mahalliy, balki mintaqaviy tarixiy ahamiyatga ham ega ekanligini ko‘rsatadi.

Jarqo‘rg‘on minorasi dastlab katta jome masjidi majmuasi tarkibida faoliyat ko‘rsatgan. Minora musulmon me’morchiligida azon aytish uchun mo‘ljallangan muhim inshootlardan biri bo‘lgan. Uning yonida pishiq g‘ishtdan qurilgan jome masjidi mavjud bo‘lgan, biroq mazkur masjid hozirgi kungacha saqlanib qolmagan. Minoraning o‘zi esa tarixiy yodgorlik sifatida bizgacha yetib kelgan.

Obidaning qurilish tarixi va me’moriy xususiyatlarini o‘rganishda XX asrda olib borilgan ilmiy tadqiqotlar muhim o‘rin tutadi. Xususan, 1927-yilda B. N. Zasipkin tomonidan yodgorlik o‘rganilgan. Keyinchalik V. A. Shishkin va G. A. Pugachenkova ishtirokida 1938-yilda olib borilgan tadqiqotlarda minoraning yozuvlari, poydevori va qurilish xususiyatlariga alohida e’tibor qaratilgan. Ushbu izlanishlar natijasida yodgorlikning qurilish sanasi va me’mori haqidagi ma’lumotlar aniqlashtirilgan.

Shuni ta’kidlash kerakki, minoraning qurilish sanasi masalasida ayrim ilmiy qarashlarda farqlar mavjud. Ko‘pchilik manbalarda 1108–1109-yillar qayd etilgan bo‘lsa, ayrim tadqiqotchilar uning qurilishiga oid yozuvlarni boshqacha talqin qilib, 1110-yilni ham ko‘rsatadilar. Bunday tafovutlar tarixiy epigrafik manbalarni o‘rganishning naqadar muhim ekanligini namoyon etadi.

Jarqo‘rg‘on minorasining me’moriy va badiiy xususiyatlari

Jarqo‘rg‘on minorasining eng muhim jihatlaridan biri uning o‘ziga xos me’moriy shaklidir. Markaziy Osiyodagi ko‘plab minoralardan farqli ravishda, Jarqo‘rg‘on minorasi tashqi ko‘rinishida o‘n olti qirrali qovurg‘asimon tuzilishga ega. Uning asosiy qismi sakkiz qirrali poydevor ustiga qurilgan bo‘lib, yuqoriga qarab davom etuvchi o‘n oltita yarim silindrsimon qovurg‘alar bilan bezatilgan.

Minoraning ushbu shakli unga o‘ziga xos badiiy ko‘rinish bag‘ishlaydi. Qovurg‘alar pastki qismdan yuqoriga tomon o‘zaro uyg‘unlashib boradi. Ularning orasidagi chuqurchalar va bo‘rtma shakllar yorug‘lik hamda soya uyg‘unligini hosil qilib, inshootning tashqi ko‘rinishini yanada jozibador qiladi.

Minora asosan pishiq g‘ishtdan bunyod etilgan. G‘ishtlarning turli yo‘nalishlarda terilishi natijasida murakkab geometrik naqshlar shakllantirilgan. Bu usul o‘rta asr me’morchiligida qurilish materiali bilan badiiy bezakni

birlashtirishning yuksak namunasi hisoblanadi. Ayniqsa, g‘ishtlarning vertikal va gorizontal holatda terilishi natijasida yuzaga kelgan naqshlar inshootning badiiy qiymatini oshirgan.

Minoraning dastlabki balandligi taxminan 21,6 metr bo‘lgan. Uning asosining diametri 5,4 metrni tashkil etadi. Hozirgi kungacha minoraning quyi va asosiy qismi saqlanib qolgan bo‘lib, yuqori qismi tarixiy davrlar davomida yemirilib ketgan. Shunga qaramasdan, saqlanib qolgan qismi uning dastlabki me’moriy yechimi haqida muhim tasavvur beradi.

Jarqo‘rg‘on minorasining yana bir muhim badiiy xususiyati undagi kufiy yozuvlardir. Inshootning yuqori qismida Qur’on oyatlari bitilgan yozuvli belbog‘ mavjud. Mazkur yozuvlar diniy mazmun bilan bir qatorda, me’moriy bezak vazifasini ham bajargan. Kufiy xatining geometrik xususiyatlari g‘ishtdan ishlangan naqshlar bilan uyg‘unlashib, obidaning umumiy kompozitsiyasini boyitgan.

Yozuvli qismlar va me’moriy bezaklarning birgalikda qo‘llanilishi o‘rta asr musulmon me’morchiligiga xos xususiyatlardan biri hisoblanadi. Jarqo‘rg‘on minorasida ham ushbu an’ana o‘zining o‘ziga xos ifodasini topgan.

Shuningdek, minoraning tashqi bezaklarida Xuroson me’morchilik maktabiga xos jihatlar kuzatiladi. Uning ayrim shakliy yechimlari Shimoliy Hindiston va Xuroson hududlaridagi minoralar bilan qiyosiy o‘rganishga imkon beradi. Bu esa o‘rta asrlarda mintaqalar o‘rtasida me’moriy tajriba va badiiy an’analar almashinuvi mavjud bo‘lganligini ko‘rsatadi.

Jarqo‘rg‘on minorasining madaniy meros sifatidagi ahamiyati va uni muhofaza qilish masalalari

Jarqo‘rg‘on minorasi bugungi kunda O‘zbekistonning muhim me’moriy yodgorliklaridan biri hisoblanadi. U nafaqat Surxondaryo viloyati, balki butun Markaziy Osiyo tarixiy-madaniy merosining ajralmas qismi sifatida qadrlanadi. Mazkur obida orqali XII asrda hududda me’morchilik, qurilish texnikasi va badiiy bezak san’ati qanday rivojlanganligini o‘rganish mumkin.

Yodgorlikning tarixiy ahamiyatini belgilovchi omillardan biri uning me’moriy jihatdan o‘ziga xosligidir. O‘n olti qovurg‘ali tashqi shakl, pishiq

g‘ishtdan ishlangan bezaklar va kufiy yozuvlar Jarqo‘rg‘on minorasini boshqa tarixiy inshootlardan ajratib turadi. Shu sababli u me’morchilik tarixi, san’atshunoslik va madaniy meros tadqiqotlari uchun muhim ilmiy manba hisoblanadi.

XIX asr oxirlarida ham yodgorlikning qoldiqlari tadqiqotchilar e’tiborini tortgan. Xususan, 1879-yilda N. N. Karazin tomonidan chizilgan tasvirda minora va uning yonidagi masjid xarobalari aks ettirilgan. Ushbu tasvir obidaning tarixiy holatini o‘rganishda muhim manbalardan biri hisoblanadi.

Bugungi kunda tarixiy obidalarni saqlash, ularni kelajak avlodga yetkazish va turizm salohiyatidan samarali foydalanish dolzarb vazifalardan biridir. Jarqo‘rg‘on minorasini ilmiy asosda o‘rganish, uning me’moriy tuzilishini hujjatlashtirish, muntazam monitoring qilish va restavratsiya ishlarini mutaxassislar ishtirokida olib borish muhim ahamiyat kasb etadi.

Bundan tashqari, yodgorlik haqida ilmiy-ommabop materiallar tayyorlash, yoshlar o‘rtasida tarixiy merosga hurmat tuyg‘usini shakllantirish va turistik yo‘nalishlarga keng jalb etish ham maqsadga muvofiqdir. Ayniqsa, Surxondaryo viloyatining boy tarixiy merosini targ‘ib qilishda Jarqo‘rg‘on minorasi muhim turistik obyekt sifatida katta imkoniyatlarga ega.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, Jarqo‘rg‘on minorasi Markaziy Osiyo o‘rta asr me’morchiligining o‘ziga xos va noyob namunalaridan biridir. XII asr boshlarida bunyod etilgan ushbu obida o‘zining me’moriy shakli, qurilish texnikasi, badiiy bezaklari va epigrafik yozuvlari bilan alohida ilmiy hamda tarixiy ahamiyatga ega.

Minoraning o‘n olti qovurg‘ali tashqi tuzilishi, pishiq g‘ishtdan yaratilgan geometrik naqshlari va kufiy yozuvlari o‘sha davr me’morlarining yuksak kasbiy mahoratini namoyon etadi. Ali ibn Muhammad Saraxsiy tomonidan bunyod etilgan ushbu inshoot Xuroson me’morchilik maktabining mintaqadagi ta’sirini o‘rganishda ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Jarqo‘rg‘on minorasi nafaqat diniy me’morchilik namunasi, balki xalqimizning tarixiy xotirasi, madaniy merosi va bunyodkorlik an’analarini aks

ettiruvchi bebaho yodgorlikdir. Uning bugungi kungacha saqlanib qolgan qismini asrab-avaylash, ilmiy jihatdan chuqur o‘rganish va keng targ‘ib qilish kelajak avlod oldidagi muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

Shu nuqtayi nazardan, Jarqo‘rg‘on minorasini o‘rganish O‘zbekiston tarixiy me’morchiligi, madaniy merosi va turizm salohiyatini yoritishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi. 3-jild. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti, 2002.

2. Pugachenkova G. A., Rempel L. I. Очерки искусства Средней Азии. – Москва: Искусство, 1982.

3. Shishkin V. A. Архитектурные памятники Термеза. – Тошкент, 1936.

4. Masson M. E. Материалы к истории архитектуры Средней Азии. – Ташкент.

5. O‘zbekiston madaniy merosi jahon to‘plamlarida. O‘zbekiston me’morchiligi va tarixiy obidalarga oid ilmiy materiallar.

6. UNESCO. Ancient Termiz: Jarkurgan Minaret. https://whc.unesco.org/fr/listesindicatives/5298/

7. Meros.uz. Jarqo‘rg‘on minorasi. https://meros.uz/object/jarqorgon-minorasi

8. Society.uz. What is written on the upper belt of the Jarkurgan minaret? 25.07.2023. https://society.uz/news/detail/news/338

9. Uzbekistan Travel. Sharq yodgorliklarining tarixiy jozibasi. https://uzbekistan.travel/uz/o/sharq-yodgorliklarining-tarixiy-jozibasi/